

УДК 327.7:316.4.063.3(4)

ІДЕЯ «ОБ'ЄДНАНОЇ ЄВРОПИ» В СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОЕКТУ

Прихненко Максим, Бабій Дар'я

Сучасний стан розвитку євроінтеграційних процесів можна охарактеризувати як такий, що знаходиться в стані кризи, яка, на думку дослідників та експертів, була викликана низкою політичних, соціальних, економічних та культурних факторів. Наразі, ця група факторів проявляється в міграційній кризі, кризах ідентичності окремих учасників об'єднання, проблемах політичного співробітництва тощо. Найбільш «критичним», на нашу думку, сьогодні виступає підсилення фактора націоналізму та послаблення інтеграційних процесів у середині організації, що має безпосередній вплив і на внутрішню ситуацію в ЄС, і на місце об'єднання в сучасній системі відносин.

За таких умов важливим вбачається розуміння глибинних проблем кризи задля знаходження більш ефективної стратегії їх подолання. В цьому дослідженні автори акцентують увагу на кількох ключових питаннях в контексті зазначеної проблематики: розуміння базової «Ідеї об'єднаної Європи», а також його взаємозв'язок із тенденцією євроскептицизму та націоналізму, які мають зростаючу тенденцію підсилення в контексті збереження європейської ідентичності.

***Ключові слова:** Європейський проект, Європейський Союз, ЄС, «Ідея об'єднаної Європи», «Пан'європеїзм», євроскептицизм, націоналізм.*

Європейський Союз традиційно розглядається як ефективна модель інтеграційного об'єднання, яка виступає з, одного боку, опорою ліберально-демократичного світу, а з іншого боку – є гарантом стабільності в Європі. Проте, на сучасному етапі ця інтеграційна структура перебуває під тиском низки системних факторів, що дестабілізують ситуацію в середині об'єднання, а також підривають її авторитет на міжнародній арені.

Такі ризики, як економічні кризи, міграційна проблема, а також питання національності та наднаціональності, з плином часу сприймаються як «традиційні» для Європейського проекту. Натомість підсилення євроскептицизму в контексті націоналізму, гібридні впливи та інші виклики є новими для ЄС. За таких умов постає питання здатності об'єднання протистояти цим викликам, зберігаючи свою ідентичність. Мета цього дослідження – охарактеризувати місце «Ідеї об'єднаної Європи» в сучасних умовах розвитку Європейського проекту.

Методологічно дослідження базується на системному підході, який дозволяє продемонструвати ідею «об'єднаної Європи» як складового елементу Європейського проекту, а також висвітлити її вплив на процес його розвитку. Також авторами використані проблемно-хронологічний метод, структурно-функціональний метод, а також методи індукції та дедукції, що дозволило прослідкувати еволюції та особливості явища, яке вивчається.

Ідея Європи з'явилася в процесі тривалого історичного розвитку, під час якого відбувалося чергування періодів роздроблення й об'єднання європейського простору. Європейці на різних етапах історичного розвитку для вирішення певних проблем час від часу намагалися утворювати певні об'єднання чи союзи з метою вирішення нагальних проблем.

Ще раніше можна прослідкувати формування ідей та пропозиції щодо об'єднання Європи в єдину структуру. Наприклад, Вільямом Пенном, який запропонував форму співробітництва, де рішення приймалися шляхом голосування, в якому кількість голосів окремих держав-учасниць визначалася відповідно до встановлених квот (нарис «Назустріч теперішньому та майбутньому миру в Європі», 1693); Аббе де Сен-П'єр, який виступав за складну інституційну структуру, включаючи внутрішній механізм врегулювання суперечок, а також активно агітував за здійснення ідеї об'єднання Європи, і саме завдяки його активності ця ідея отримала широке поширення і вплинула на формування світогляду багатьох наступних мислителів (Проект вічного миру в Європі, 1713); основна мета гарантування миру та безпеки залишилася центральною і у планах та поглядах Жан Жака Руссо, який виступав прихильником встановлення вічного миру в Європі шляхом об'єднання всіх держав континенту (Витяг з Проекту «Багаторічний мир», 1761), та Імануїла Канта, який висував ідею створення союзу рівноправних держав, заснованих на засадах республіканізму і верховенства права (трактат «Про вічний мир»).

Перша світова війна кардинально змінила баланс сил в Європі, що стало поштовхом до початку процесу пошуку нової моделі взаємодії між ключовими гравцями і на континенті, і на міжнародній арені. З огляду на активне поширення ідеї об'єднання європейських держав у 1920-ті рр., варто констатувати, що основу для післявоєнної євроінтеграції було закладено в міжвоєнний період, оскільки тоді були здійснені перші спроби формування «Європейської ідеї».

Біля витоків європейської ідеї єдності та інтеграції була концепція пан'європеїзму, в основі якої можливість створення загальноєвропейських міждержавних органів, базуючись на ліберально-демократичних цінностях. Ця ідея передбачала створення європейської континентальної унії (конфедерації) від Португалії до Польщі як регіонального військово-політичного та економічного альянсу. Поняття пан'європеїзму позначало конфедерацію всіх європейських держав (крім Великобританії та Росії) зі спільними інститутами в галузі торгівлі, фінансів і зовнішньої безпеки. Тільки створення такої конфедерації могло вивести Європу з глибокої кризи і, крім того, забезпечити на території європейських держав стабільні умови розвитку.

Виникнення ідеї пан'європеїзму пов'язане з Ріхардом Куденхове-Калергі, який після Першої світової війни обґрунтував цю теорію у своїй праці «Пан-

Європа», де закликав до об'єднання європейського континенту задля запобігання майбутнім загрозам: новій світовій війні, економічній гегемонії США, російській експансії [3]. Він зазначав, що причина європейського занепаду політична, а не «біологічна». Європа помирає не від старості, а від того, що її жителі знищують один одного усіма сучасними технологічними засобами. Світова війна змінила політичну карту Європи, але не її політичну систему. Він закликав європейців не оглядатися на вчорашній день, а дивитися вперед у майбутнє та створити європейську структуру замість європейської анархії [4]. Опублікувавши роботу «Пан-Європа», автор зазначив, що світова гегемонія Європи відійшла в минуле і відновлення статусу центру світової політики буде можливе лише у разі об'єднання європейських держав в єдиний «політико-економічний союз». Вказуючи на необхідність об'єднання з метою успішного протистояння зовнішнім небезпекам, він запропонував створити систему загальноєвропейських інститутів.

Особливої актуальності ідея пан'європеїзму набула в період геополітичної кризи в післявоєнній Європі. Це послугувало поштовхом для європейських держав поглибити співпрацю, спочатку в економічній, а потім і в політичній сфері. Уже після Другої світової війни Р. Куденхове-Калергі активно сприяв поширенню ідеї консолідації європейських держав. У своїй статті «Пропозиція по створенню Пан-Європи» він характеризував першу світову війну як «громадянську війну між європейськими народами» та звертався із закликом до всіх європейських держав покласти край міжусобним війнам і почати процес об'єднання [2].

До початку ХХ ст. ідеї об'єднаної Європи мали здебільшого абстрактний характер, їхні ідеологи керувалися переважно утопічними ідеями європейської єдності не враховуючи при цьому політичні, економічні та соціальні реалії. Проте після Першої світової війни ідея об'єднання в ім'я збереження миру знову стала актуальною, адже саме в цей період європейський континент втратив своє домінуюче становище в міжнародних відносинах. Саме тому західній Європі потрібно було заново визначити своє місце в системі міжнародних відносин, знайти нові важелі зміцнення своїх позицій [4].

У результаті повоєнних руйнувань у політичних і громадських колах західноєвропейських держав запанувало загальне усвідомлення необхідності об'єднання. На початку з'явилися дві концепції про те, як можна було б реалізувати інтеграцію: наднаціоналізм і міждержавний уряд. Концепція «наднаціоналізму» передбачала створення системи, в якій національний суверенітет держав-членів значно обмежується. Водночас час концепція «міждержавного уряду» вбачала інтеграцію через співпрацю між національними урядами з мінімізацією створення нових структур.

Погляди у теоретичних дискусіях щодо сутності та форм інтеграційних процесів досить змінилися, сформувавшись у дві різні групи прибічників. Прибічники «мінімалістського» погляду на європейську інтеграцію прагнули до створення федералістського устрою з метою заснування Сполучених Штатів Європи. У той же час прибічники «максималістського» погляду розглядали співпрацю між європейськими державами, в основу якої було закладено економічний союз [20].

Представником «мінімалістського» погляду був, наприклад, Вінстон Черчилль, який у Цюрихській промові у 1946 р., стверджував, що одним зі способів встановлення миру будуть більш тісні зв'язки між народами Європи через зміцнення торговельних відносин. Тоді перспектива війни буде значно скорочена, оскільки будь-які можливі бойові дії через кордони загрожують потенційним торговим партнерам і споживачам [20]. Алтієро Спінеллі, прихильник «максималістського» напрямку, стверджував, що лише комбінація економічного та політичного союзу може забезпечити довгострокові мирні умови; він навіть написав проект конституції для федеральної Європи. Спінеллі сприймав європейську інтеграцію як важливу для спасіння національної держави після двох руйнівних світових війн та періодів економічної і політичної нестабільності. Проте доволі часто саме такі погляди сприймалися як кінець національної держави в Європі [20].

Треба зазначити, що загальні теорії європейської інтеграції розвивалися на тлі двох концептуально полярних похідних паралелей щодо її подальшого поглиблення [15]:

- реалізм–федералізм–функціоналізм–неофункціоналізм;
- міжурядовість–наднаціоналізм;

і, відповідно, двох вертикально означених напрямів:

- реалізм–міжурядовість;
- федералізм–наднаціоналізм.

Конфедералізм передбачає відмову учасників від деяких владних повноважень на користь правлячого органу. На конфедеративній основі працюють, наприклад, більшість міжнародних неурядових організацій, використовуючи правлячий орган для координування діяльності та для свого представництва у співпраці з іншими структурами при збереженні національного суверенітету в процесі реалізації політики. Інтеграційні процеси в конфедеративному об'єднанні розвиваються лише в тих напрямках, де збігаються інтереси усіх держав-членів.

Федералізм – це така структура, де учасники відмовляються від суверенітету на користь керуючого органу, але при цьому залишають багато незалежних владних функцій.

Наднаціональні теорії, ґрунтовані на трьох останніх компонентах першої паралелі і зосереджені на одному з полюсів вищезазначених паралелей концептуальних підходів, передбачають обмеження національного суверенітету в процесі інтеграції і є альтернативою міжурядовості.

Якщо винести за дужки «форму інтеграційного об'єднання» в концентрованому вигляді, «Ідея об'єднаної Європи» являє собою модель формування цілісної політичної системи, яка б включала європейські держави та базувалася на ліберально-демократичних цінностях і «гарантом» трьох ключових елементів, на яких базується європейський проект: (i) стабільна система безпеки (в широкому сенсі); (ii) економічне зростання держав-членів та проекту в цілому; (iii) позиціонування себе на міжнародній арені державами-членами не як окремими суб'єктами, а як члени спільноти. Важливе місце в зазначеній моделі посідав прагматичний підхід «realpolitic» у процесі ведення політики.

На початковому етапі будівництва користь від об'єднання зруйнованого Другою світовою війною Старого Світу була очевидна, проте у міру трансформації Європейського проекту і виникнення нових викликів, все більше починали звучати голоси євроскептиків, і все більше держав ставили під сумнів ефективність наднаціональних інститутів, вибираючи шлях національної, а не спільної або узгодженої політики.

Не дивлячись на те, що євроскептицизм як феномен виник ще в далекі 1950-ті рр. XX ст., у час, коли було створене перше європейське об'єднання, посправжньому він увійшов до політичного дискурсу лише на початку 1990-х рр. Приводом до зростання популярності євроскептиків у новому тисячолітті стала фінансова криза і заходи жорсткої економії, які послідували за нею та викликали невдоволення громадян, чий рівень добробуту помітно знизився [18, 13].

Взагалі цей феномен визначається як скептичне, негативне ставлення до процесів європейської інтеграції. Під цим поняттям розуміють відповідну ідейно-політичну течію і політичний рух у сучасній Європі, що характеризуються неприйняттям членства держави в Європейському Союзі й негативним ставленням до ідеї вступу в ЄС держави-кандидата (офіційного і неофіційного), а також політикою обмеженої участі в європейських інтеграційних процесах (наприклад, обмежена участь у Шенгенській угоді, збереження національної валюти).

Євроскептицизм не є цілісною концепцією, оскільки різняться підходи та бачення різних течій: одні вимагають виходу держави з Європейського союзу, інші дотримуються думки про необхідність реформування інтеграційного об'єднання тощо. Проте переважно євроскептики відстоюють позиції підтримки національних держав, їх суверенітету, висловлюючи побоювання, що поглиблення інтеграції шкодить суверенітету держав-членів.

Головними об'єктами критики євроскептиків є: розширення повноважень брусельської бюрократії; несправедливий розподіл фінансової допомоги (причому у державах-донорах критикується надмірність такого фінансування, натомість у «проблемних» державах незадоволення викликає його недостатність); катастрофічність наслідків міграційної та етноінтеграційної політики і так званого мультикультуралізму; позбавлення національних держав суверенних прав і повноважень в ім'я загальноєвропейської єдності тощо [1]. Євроскептики виступають проти створення «єдиної-держави», насамперед через те, що основні договори ЄС мають на меті створення Сполучених Штатів Європи, які унеможливають існування європейських держав, а також проти ЄС у тій формі, яка наві'язується сучасними «ідеологами» Союзу.

Євроскептицизм, як явище, що посилюється за рахунок кризових процесів, утвердився як політико-ідеологічний «мейнстрім» у досить великій і неоднорідній групі держав-членів ЄС – як охоплених кризою (Греція, Іспанія, Португалія, Кіпр, Угорщина, Італія), так і тих, які прагнуть відділитися від кризової «епідемії» (Великобританія, Швеція, Данія, Фінляндія, Нідерланди). В умовах фінансово-економічної кризи в ЄС відбувається перетворення опозиції по лінії євроскептицизм-єврофедералізм у домінуючу вісь політико-ідеологічного протистояння, при тому, що загальна радикалізація політичних сил євроскептичного й еврофедералістського напрямків посилює конфронтаційний характер політичного процесу і створює можливість для виникнення структурних розколів в ЄС.

Останнім часом внутрішню діяльність Європейського Союзу можна охарактеризувати фактором зростаючого націоналізму: переходом держав і її представників на користь власних / національних інтересів і віднесенням наднаціональних / спільних / узгоджених інтересів, які поклалися в основу створення організації, на другий план. У межах європейських держав починають формуватися партії та групи прихильників популістських та національних настроїв, які скептично ставляться до ЄС та все більше виступають за збереження та «першість» національних інтересів та політичної влади держави.

В основі розвитку націоналізму була насамперед так звана «захисна реакція» громадян окремих держав на загальні трансформації, що відбувалися на той час і негативно вплинули на життя їх суспільних груп. Перехід до пост-індустріального суспільства і глобалізація істотно змінили матеріальні умови існування, зумовили зміни в політичних поглядах, симпатіях, ціннісних орієнтаціях практично всіх верств населення, помітно вплинули на політичну обстановку загалом [17].

Прихильники та лідери окремих партій чітко окреслюють позицію того, що кожна із держав повинна займатися лише питаннями «власного» суверенітету [5].

Різні прояви націоналістичної активності (боротьба за економічний розвиток та «виживання», питання біженців та мігрантів, відстоювання національної ідентичності, тероризм) так чи інакше пов'язані з ослабленням місця національних держав, а тому направлені на захист наявних національних ідентичностей, а не європейської.

Отже, на сучасному етапі функціонування Європейського проекту прослідковується тенденція розмивання підвалин «Ідеї об'єднаної Європи» як системоутворюючого концепту існування Європейського Союзу, проте ця тенденція не є свідченням деактуалізації цієї ідеї в контексті «змістовного наповнення» процесу функціонування або навіть існування Європейського Союзу. Імовірніше, вона є свідченням того, що сучасні кризові явища виступають індикаторами необхідності повернення до дискусій щодо «форми» організації процесів.

Abstract

The current state of development of European integration processes can be characterized as a state of crisis, which was caused by a number of political, social, economic and cultural factors, according to researchers and experts. At the moment, this group of factors manifests in the migration crisis, the identity crisis of individual members of the association, the problems of political cooperation. In our opinion, today the most "crucial" factor is the strengthening of the factor of nationalism and the weakening of integration processes within the organization, which has a direct impact on the internal situation in the EU and on the place of association in the modern system of relations.

In these conditions, it is important to understand the deep-seated problems of the crisis in order to find a more effective strategy to overcome them. In the current study, the authors emphasize on several key aspects in the context of this issue: understanding the basic "Idea of a united Europe", and its relationship with the trend of Euroscepticism and nationalism, which have a growing tendency to strengthen in the context of preservation European identity.

Key words: *European project, European Union, EU, "The idea of a united Europe", "Pan-Europeanism", Euroscepticism, nationalism.*

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Артёмова А. Політико-ідеологічні засади британського євроскептицизму. *Вісник Львівського університету*. 2013. Вип. 33. С. 39–46.
2. Камбаєв Ж. Концепция «Пан-Европы» Р. Куденхове-Калерги как одна из важнейших стадий в становлении идеи Европейского единства. *История государства и права*. 2010. Вып. 22. С. 38–42.
3. Куденхове-Калерги Р. Пан-Европа. Москва: Вита Планетаре, 2006. 120 с.
4. Скрипник О. М. Розвиток ідей європейської єдності у 20–30-х рр. ХХ ст. *Емінак: науковий щоквартальник*. 2017. Вип. 1 (17). С. 28–33.
5. Узнародов И. М. Новый национализм в современной Европе. URL: <http://www.sov-europe.ru/2015/5/Uznarodov.pdf>

6. Archick K. The European Union: Current Challenges and Future Prospects. URL: <https://swsu.ru/sbornik-statey/pdf/R44249.pdf>
7. Bekemans L. The Idea of Europe: Identity-building from a Historical Perspective. URL: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjQ57WP9YTfAhVLDSwKHxfADl8QFjAAegQIAhAC&url=http%3A%2F%2Ffunipdcentrodrittiumani.it%2Fpublic%2Fdocs%2FThe_Idea_of_Europe_LBekemans_2.pdf&usg=AOvVaw1h0iXrsYBluMQZC1_M7YJr
8. Catriona S. Rotraud von K. The Idea of Europe: Enlightenment Perspectives. Cambridge: Open Book Publishers. 2017. 180 p.
9. Coundehove Kalergi R. N. Pan-Europa. Neuauflage. Vorwort von Votto Von Habsburg. https://politik.brunner-architekt.ch/wp-content/uploads/coudenhove_paneuropa.pdf
10. EU citizens and development cooperation URL: <http://ec.europa.eu/commfront-office/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/yearFrom/1974/yearTo/2019/surveyKy/2202>
11. Hang Nguyen. US and European Integration prior to 1968. URL: http://lfpr.lt/wp-content/uploads/2016/01/LFPR_2015_33_Hang.pdf
12. Krastev I. The crisis of the post-Cold War European order. URL: http://pdc.ceu.hu/archive/00004892/01/1205760023__brussels-forum-2008-rusiia_euorder-krastev.pdf
13. Marginalization of European Union. URL: [http://www.sh.overflowurl.com/p3/ext/res.nsf/vRes/cbees_engelsk_1412582982411_priit_roostalu_pdf/\\$File/priit_roostalu.pdf](http://www.sh.overflowurl.com/p3/ext/res.nsf/vRes/cbees_engelsk_1412582982411_priit_roostalu_pdf/$File/priit_roostalu.pdf)
14. Marhold H. European Integration seen from Historiography and Political Science. URL: <http://www.ritsumei.ac.jp/acd/cg/law/lex/rlr28/MARHOLD.pdf>
15. O'Neill M. The Politics of European Integretion. London: Routledge, 1996. 360 p.
16. Pagden A. The idea of Europe: from antiquity to the European Union. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 363 p.
17. Public opinion in the EU regions. URL: <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/yearFrom/1974/yearTo/2019/surveyKy/2202>
18. Public opinion in the European Union. URL: <https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=2ahUKEwiKxe3xvJXhAhVJs4sKHcfXCIQQFjABegQIBBAC&url=http%3A%2F%2Fec.europa.eu%2Fcommfrontoffice%2Fpublicopinion%2Findex.cfm%2FResultDoc%2Fdownload%2FDocumentKy%2F83548&usg=AOvVaw11zMSL6bVTPZXn5BgJLuK7>
19. Sitek M. Europe of Founding Fathers: Investment in the common future. Olsztyn: University of Warmia and Mazury in Olsztyn, 2013. 667 p.

20. Staab A. *The European Union explained: institutions, actors, global impact*. Bloomington: Indiana University Press, 2011. 211 p.
21. Stjernø S. *Solidarity in Europe. The History of an Idea*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 403 p.
22. *The European Union explained: The founding fathers of the EU*. URL: http://europa.rs/images/publikacije/osnivaci_EU_en.pdf
23. William W. *European foreign policy since the Cold War: How ambitious, how inhibited? The British Journal of Politics and International Relations*. 2017. Vol. 19 (1). P. 77–90.

References

1. Artomova, A. (2013). *Polityko-ideolohichni zasady brytanskoho yevroskeptytsyzmu [Political and Ideological Aspects of British's Euroscepticism]*. *Visnyk Lvivskoho universytetu*, 33, 39–46.
2. Kambaiev, Zh. (2010). *Kontseptsyia «Pan-Evropy» R. Kudenkhove-Kalerhy kak odna yz vazhneishykh stadyi v stanovlenyy ydey Evropeiskoho edynstva. [The R. Kudenkhove-Kalerhy' Conception of «Pan-Europe» as one of the most important steps to the European Unity]*. *Ystoryia hosudarstva y prava*, 22, 38–42.
3. Kudenkhove-Kalerhy, R. (2006). *Pan-Evropa [Pan-Europe]*. Moskva: Vyta Planetare.
4. Skrypnyk, O. M. (2017). *Rozvytok idei yevropeiskoi yednosti u 20-30-kh rr. XX st. [The Development of Idea of European Unity in 20–30th of XX Century]*. *Eminak: naukovyi shchokvartalnyk*, (17), 28–33.
5. Uznarodov, I. *Novyi natsyonalizm v sovremennoi Evrope [New Nationalism in the Modern Europe]*. URL: <http://www.sov-europe.ru/2015/5/Uznarodov.pdf>
6. Archick, K. *The European Union: Current Challenges and Future Prospects*. URL: <https://swsu.ru/sbornik-statey/pdf/R44249.pdf>
7. Bekemans L. *The Idea of Europe: Identity-building from a Historical Perspective*. URL: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjQ57WP9YTfAhVLDSwKHxfADl8QFjAAegQIAhAC&url=http%3A%2F%2Funipdcentrodirittiumani.it%2Fpublic%2Fdocs%2FThe_Idea_of_Europe_LBekemans_2.pdf&usg=AOvVaw1h0iXrsYBluMQZC1_M7YJr
8. Catriona, S. (2017). *Rotraud von K. The Idea of Europe: Enlightenment Perspectives*. Cambridge: Open Book Publishers.
9. Coundehove Kalergi R. N. *Pan-Europa. Neuauflage. Vorwort von Votto Von Habsburg*. URL: https://politik.brunner-architekt.ch/wp-content/uploads/coudenhove_paneuropa.pdf

10. EU citizens and development cooperation. URL: <http://ec.europa.eu/commfront-office/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/yearFrom/1974/yearTo/2019/surveyKy/2202>
11. Hang, Nguyen. US and European Integration prior to 1968. URL: http://lfpr.lt/wp-content/uploads/2016/01/LFPR_2015_33_Hang.pdf
12. Krastev, I. The crisis of the post-Cold War European order. URL: http://pdc.ceu.hu/archive/00004892/01/1205760023__brussels-forum-2008-rusiia_euorder-krastev.pdf
13. Marginalization of European Union. URL: [http://www.sh.overflowurl.com/p3/ext/res.nsf/vRes/cbees_engelsk_1412582982411_priit_roostalu_pdf/\\$File/priit_roostalu.pdf](http://www.sh.overflowurl.com/p3/ext/res.nsf/vRes/cbees_engelsk_1412582982411_priit_roostalu_pdf/$File/priit_roostalu.pdf)
14. Marhold, H. European Integration seen from Historiography and Political Science. URL: <http://www.ritsumeai.ac.jp/acd/cg/law/lex/rlr28/MARHOLD.pdf>
15. O'Neill, M. (1996). *The Politics of European Integration*. London: Routledge.
16. Pagden, A. (2002). *The idea of Europe: from antiquity to the European Union*. Cambridge: Cambridge University Press.
17. Public opinion in the EU regions. URL: <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/yearFrom/1974/yearTo/2019/surveyKy/2202>
18. Public opinion in the European Union. URL: <https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=2ahUKewiKxe3xvJXhAhVJs4sKHcfXCIQQFjABegQIBBAC&url=http%3A%2F%2Fec.europa.eu%2Fcommfrontoffice%2Fpublicopinion%2Findex.cfm%2FResultDoc%2Fdownload%2FDocumentKy%2F83548&usg=AOvVaw11zMSL6bVTPZXn5BgJLuK7>
19. Sitek, M. (2013). *Europe of Founding Fathers: Investment in the common future*. Olsztyn: University of Warmia and Mazury in Olsztyn.
20. Staab, A. (2011). *The European Union explained: institutions, actors, global impact*. Bloomington: Indiana University Press.
21. Stjernø, S. (2004). *Solidarity in Europe. The History of an Idea*. Cambridge: Cambridge University Press.
22. The European Union explained: The founding fathers of the EU. URL: http://europa.rs/images/publikacije/osnivaci_EU_en.pdf
23. William, W. (2017). European foreign policy since the Cold War: How ambitious, how inhibited? *The British Journal of Politics and International Relations*, 19, 77–90.